

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte

2 knyga

LIETUVOS
NACIONALINIS
MUZIEJUS

**VASA-
RIO 16**

Biblioteka

1918-2018

Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte

2 knyga

Sudarytoja Jūratė Gudaitė

Knygos leidimą parėmė
Vasario 16-osios fondas

Redaktorė Nijolė Deveikienė

Dailininkė Edita Gužaitė

Viršelyje: Vaikai čiuzinėja ant Tverėčiaus ežero, Švenčionių apskr., 1937 m. sausio 5 d.

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019

ISBN 978-609-478-026-4

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Turinys

Pratarmė	7
Vytauto Didžiojo gimnazija	9
Švenčionių lietuvių gimnazija	141
Vilniaus krašto mokytojai	177
Vilniaus krašto pradžios mokyklos	243
Iliustracijų sąrašas	454
Santrumpos	464
Literatūra	465
Asmenvardžių rodyklė	467
Summary	471

Pratarmė

Antroji leidinio *Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte* dalis skirta Vilniaus krašto lietuvių švietimo istorijai. Knygoje publikuojami lietuviškų švietimo įstaigų, veikusių Lenkijos okupuotoje teritorijoje, dokumentai ir fotografijos. Jose įamžinti Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos, taip pat vienintelės provincijoje įsteigtos lietuviškos Švenčionių gimnazijos, „Ryto“ draugijos išlaikomų kaimo mokyklų ir skaityklų vaizdai, užfiksuotos mokytojų veiklos ir gyvenimo akimirkos. Ši ikonografinė medžiaga – svarbus vaizdinis ir istorinis dokumentas tyrinėjimams, liudijantis apie sudėtingą lietuvių švietimo padėtį Rytų Lietuvoje. Vilniaus krašto lietuviai buvo priversti dėti daug pastangų, kad išsaugotų gimtąją kalbą, ja galėtų mokyti savo vaikus lietuviškose mokyklose, turėtų savo spaudą ir puoselėtų tautinę kultūrą. Okupacinė valdžia teisėtiems lietuviškų žemių šeiminkams neleido plėtoti tautinės mokyklos pagrindu grįstos švietimo sistemos, steigti lietuviškų mokyklų, kitų švietimo įstaigų, ji net dvidešimt metų šiame krašte vykdė nutautinimo politiką. Nepaklusdami tokiai prievartai, Vilniaus ir Vilniaus krašto lietuviai, palaikomi inteligentijos – mokytojų, kunigų, tautinių, katalikiškų draugijų ir įvairių visuomeninių organizacijų lyderių, noriai dalyvavo švietėjiškoje veikloje. Kaimuose buvo steigiamos lietuviškos mokyklos, įvairios švietimo organizacijos vienijo ir skatino tautiečius nepamiršti gimtosios kalbos, siekti laisvės ir pilietinių teisių. Tuometinėmis sąlygomis Vilniaus krašto lietuvių pasirinktas švietimo kelias buvo itin reikšmingas ir bene vienintelis įmanomas politinės kovos būdas bei siekis, išreiškiantis prigimtinę teisę kalbėti gimtąja kalba ir gyventi savo gimtojoje žemėje.

Vytauto Didžiojo portretas, kabojęs Vilniaus lietuvių Vytauto Didžiojo gimnazijoje

Vytauto Didžiojo gimnazija

Amžininkų liudijimu, įsteigti lietuvišką gimnaziją Vilniuje pasiūlė Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto pirmininkas Antanas Smetona. Jos įkūrimui pritarusi draugijos vadovybė, pasinaudojusi palankiomis aplinkybėmis, 1915 m. rugsėjo pradžioje vokiečių kariuomenei artėjant prie Vilniaus be jokių leidimų įsteigė lietuvišką gimnaziją, kurią pavadino *J. Basanavičiaus, M. Biržiškos ir P. Gaidelionio Vilniaus lietuvių gimnazijos kurso pamokos*. Jai vadovauti buvo pasiūlyta Mykolui Biržiškai. 1915 m. spalio 8 d. įvyko pirmasis mokytojų tarybos posėdis, kuriame dalyvavo gimnazijos vedėjas M. Biržiška ir būsimieji mokytojai: Matas Bagdonas, Kleopa Brijūnaitė, Pijus Grajauskas, Antanas Gylys, Kazys Kepalas, Pranas Jucaitis, Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis ir Jokūbas Šernas. Kiti mokytojai – Povilas Gaidelionis, kunigas Mečislovas Reinys, Antanas Žmuidzinavičius, Juozas Naujalis ir Agnietė Šlagintveitaitė – į susirinkimą neatvyko. Gimnazija įsikūrė išnuomotame Pimonovo name Didžiosios Poguliankos ir Kaukazo (dabar J. Basanavičiaus ir Mindaugo) gatvių sankirtoje, pažymėtame 14/17 numeriu. Mokslo metai prasidėjo 1915 m. spalio 18 d. Tada gimnazijoje buvo keturios klasės ir prieklasis (parengiamoji klasė). Gimnazijoje pradėjo mokytis 47 vaikai: 30 berniukų ir 17 mergaičių. Juos mokė 15 mokytojų.

Pristigęs lėšų Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitetas nebegalėjo toliau išlaikyti gimnazijos. Todėl 1915 m. gruodžio 22 d. draugijos posėdyje buvo nutarta jos globą perduoti Lietuvių švietimo draugijai „Rytas“. Naujoji globėja nusprendė pakeisti gimnazijos pavadinimą. Nuo 1916 m. vasario 16 d. ji vadinosi „Ryto“ draugijos *Vilniaus lietuvių gimnazija* ir veikė pagal draugijos patvirtintą programą. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, gimnazija 1918 m. lapkričio 27 d. buvo perduota Švietimo ministerijai. Pertvarkyta į valstybinę, nuo 1918 m. gruodžio 1 d. ji vadinosi *1-oji Vilniaus vyrų gimnazija*. Tų pačių metų lapkričio 27 d. atskirai buvo įsteigta ir Vilniaus lietuvių mergaičių gimnazija su prekybos skyriumi. Jos direktorius 1919–1920 m. buvo Ignas Jonynas.

1919 m. sausio pirmomis dienomis Vilnių užgrobęs bolševikams ir iš jo pasitraukus Lietuvos Vyriausybei, 1-oji Vilniaus vyrų gimnazija vėl atsidūrė „Ryto“ draugijos globoje. Netrukus laikinosios revoliucinės Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujamos vyriausybės dekretu lietuvių gimnazija, kaip ir kitos Vilniuje veikusios mokyklos, buvo suvalstybinta. Tačiau 1919 m. balandžio 19 d. Vilnių užėmus lenkams, jos valstybinis statusas buvo panaikintas. Nuo tada lietuvių gimnaziją globojo „Ryto“ draugija.

Kiekvienais mokslo metais gimnazijoje daugėjo mokinių, todėl didėjo ir klasių skaičius. Norinčių mokytis ypač pagausėjo 1918 m., pradėjus grįžti iš Rusijos karo pabėgėliams. Tuomet gimnazijoje jau buvo 13 klasių ir 21 mokytojas mokė 320 mokinių.

Mykolas Biržiška (1882–1962), lietuvių literatūros istorikas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Vytauto Didžiojo gimnazijos direktorius 1915–1922 m. XX a. 3 deš.

Gimnazijos vadovybei teko ieškoti erdvesnių patalpų. 1918 m. vokiečių okupacinė valdžia perdavė lietuvių gimnazijai buvusį rusų mergaičių gimnazijos pastatą Šv. Jurgio prospekte 38 (dabar Gedimino pr. 42). Suremontavus patalpas, 1919 m. sausį čia įsikėlė ne tik 1-oji Vilniaus vyrų gimnazija, bet ir kitos lietuvių mokymo įstaigos. Po vienu stogu kartu su gimnazijos mokiniais mokėsi „Ryto“ draugijos pedagogikos kursų, Vilniaus lietuvių pradžios mokyklos moksleiviai, taip pat Vilniaus lietuvių mergaičių gimnazijos auklėtinės, veikė Lietuvių mokslo draugijos Aukštieji mokslo kursai.

Lenkų švietimo valdžiai primygtinai reikalaujant pakeisti gimnazijos pavadinimą, mokytojų taryba 1921 m. rugpjūčio 22 d. posėdyje nusprendė gimnazijai suteikti M. Biržiškos pasiūlytą Vytauto Didžiojo vardą. Nors pavadinimas buvo pakeistas, tačiau gimnazijos veiklą sustabdė naujas valdžios išpuolis. 1921 m. rudenį, prasidėjus naujiems mokslo metams, valdžios nurodymu buvo atimtas teisėtai gautas gimnazijos pastatas. Tų įvykių liudininko, tuometinio Vytauto Didžiojo gimnazijos moksleivio Rapolo Mackonio žodžiais, „atimti iš lietuvių gimnazijos rūmus įsakė Varšuva. [...] Kadangi lietuviška gimnazija badė akis „Litvos Šrodkovos“ šeimininkams, jie išrūpino iš Pilsudskio žmonių, sėdinčių Varšuvoje, sutikimą koku nors būdu šią mokymo įstaigą likviduoti. Liepti tiesiog uždaryti gimnaziją – būtų per didelis triukšmas. Tad sugalvota atimti patalpas ir neduoti kitų, panašiai kaip atimant prieglaudą. Vieną rudens popietę, spalio 1 dieną, prie gimnazijos rūmų atvyko kelios dešimtys policininkų ir didelis būrys baltomis kepuraitėmis pasipuošusių studentų – policijai į pagalbą. [...] Dabar ant šaligatvio stovėjo beveik visi mūsų mokytojai, taip pat bejėgiškai žiūrėdami, kaip lenkų policija ir lazdomis apsiginklavę studentai veža mus iš gimnazijos.“¹

¹ R. Mackonis, *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*, sudarė B. Mackonytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 85.

Namas Poguliankos ir Kaukazo (dabar J. Basanavičiaus ir Mindaugo) gatvių sankirtoje. Čia 1915–1918 m. veikė „Ryto“ draugijos Vilniaus lietuvių gimnazija. Atvirukas. Leidėjas Abraamas Fialko

Vilniaus lietuvių gimnazijos pastatas Šv. Jurgio (dabar Gedimino) pr. 38. 1921 m. rugpjūčio 22 d. gimnazijai suteiktas Vytauto Didžiojo vardas. Čia ji veikė nuo 1919 m. sausio iki 1921 m. spalio 1 d.

Vilniaus lietuvių mergaičių gimnazijos 6 klasės mokinės su direktoriumi Ignu Jonynu ir mokytoja Klara Šepetiene. 1919–1920 m.

Vilniaus lietuvių gimnazijos mokytojų tarybos posėdis. Kairėje sėdi: Adelė Diržytė-Naginskienė, Vladimiras Sakavičius, Stanislovas Naginskas, Stanislava Landsbergaitė, Klara Šepetienė; stovi Juozas Kairiūkštis; dešinėje sėdi: Stasys Kairiūkštis, Povilas Gaidelionis, Bronislava Biržiškienė, Bronius Untulis, direktorius Mykolas Biržiška, Marcelinas Šikšnys, Ona Skiparytė-Kairiūkštienė-Rakštienė, Elžbieta Lanio, Kristupas Čibiras; stovi Stasys Matjošaitis, Vincentas Taškūnas. 1921 m. rugpjūčio 22 d.

Vytauto Didžiojo gimnazijai netekus patalpų, laikiną prieglobstį suteikė žydų gimnazija. Ji buvo įsikūrusi Arklių gatvėje, pirmu numeriu pažymėtame name. Pamokos lietuviams vykdavo popietinėmis valandomis. Čia Vytauto Didžiojo gimnazijos moksleiviai mokėsi iki 1921 m. lapkričio pabaigos. Per tą laiką gimnazijos vadovybės pastangomis buvo išnuomotas ir suremontuotas buvusio viešbučio pastatas Šv. Pilypo (dabar Šermukšnių) g. 12. Mokslas naujose patalpose prasidėjo gruodžio 2 d. ir vyko dviem pamainomis. Tose pačiose patalpose įsikūrė ir Lietuvių mokytojų seminarija. 1925–1928 m. gimnazijoje mokėsis Mykolas Čibiras prisimena: „Tai buvo keturių aukštų mūrinis namas su nedidelėmis klasėmis, siaurais laiptais ir koridoriais, laikinai pritaikytas mokykla. Tačiau klasės buvo pakankamai šviesios, o vakare švietė elektros šviesa. [...] Apačioje buvo nedidelė salė. Joje stovėjo pianinas. Tai orkestro, choro repeticijų, gimnastikos pamokų, susirinkimų, koncertų, vakarėlių bei šokių vieta.“² Per kelerius metus mokinių skaičius gerokai išaugo. Gimnazija tapo ir Vilniaus lietuvių bendruomenės kultūrinio gyvenimo centru – buvo rengiami vakarai, koncertai, įvairių lietuviškų organizacijų susirinkimai. Plečiantis kultūrinei veiklai, gimnazijos patalpos tapo per ankštos, teko ieškoti erdvesnių. Nuo 1931 m. rugsėjo Vytauto Didžiojo gimnazija įsikūrė „Ryto“ draugijos įsigytuose namuose A. Dombrovskio g. 5 (dabar A. Jakšto g. 9). Caro laikais šiame Prozorovai priklausiusiame name veikė mergaičių gimnazija. Naujose patalpose Vytauto Didžiojo gimnazijos moksleiviai mokėsi tik viena pamaina. Klasės buvo erdvios, užteko vietos atskirai įrengti fizikos, biologijos ir geografijos kabinetams, trims rankų darbo dirbtuvėms. Buvo ir didelė salė su balkonu ir scena, o kieme – sporto aikštelė. Šioje vietoje Vytauto Didžiojo gimnazija veikė iki 1939-ųjų. Lietuvai susigrąžinus Vilnių, jos valdžia gimnaziją nutarė perkelti į kitas patalpas Didžiojoje g. 32. Be to, 1939 m. lapkričio 18 d. švietimo ministro Leono Bistro įsakymu ji buvo pertvarkyta į dvi – Vytauto Didžiojo berniukų ir Kunigaikštienės Birutės mergaičių – gimnazijas.

Iki 1922 m. Vytauto Didžiojo gimnazijai vadovavo M. Biržiška. Tačiau tų metų vasario 5 d. M. Biržišką ir dar 33 lietuvius lenkai ištrėmė iš Vilniaus. Gimnazijos direktoriumi buvo išrinktas Marcelinas Šikšnys. Jis šiai mokymo įstaigai vadovavo iki 1939 m. pabaigos, o gimnaziją padalijus labai trumpai buvo abiejų – Vytauto Didžiojo berniukų ir Kunigaikštienės Birutės mergaičių gimnazijų direktorius. M. Šikšnio nuopelnus lietuvių švietimui įvertino ir Lietuvos valdžia. 1940 m. sausio 30 d. Lietuvos Respublikos prezidentas A. Smetona M. Šikšnij apdovanojo Vytauto Didžiojo trečiojo laipsnio ordinu.

Gimnazijoje mokytojavo ir daugiau mūsų valstybės istorijai ir kultūrai nusipelnusių tautiečių. Tai Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai J. Basanavičius, M. Biržiška, A. Smetona, A. Stulginskis, J. Šernas, žymūs Lietuvos menininkai – kompozitorius J. Naujalis, dailininkai Adomas Varnas ir A. Žmuidzinavičius, taip pat kunigai M. Reinys, Kristupas Čibiras, Vincentas Taškūnas, Vincas Zajančkauskas, Jonas Skruodys. Mokiniai buvo auklėjami tautiška dvasia ir pagal katalikiškos moralės nuostatas, pasak buvusio auklėtinio M. Čibiro, „pagal šūkį „Dievui ir Tėvynei“: „Moksleiviams pamaldų lankymas buvo privalomas. [...] Kasmet gavėnios laiku Šv. Mikalojaus bažnyčioje kunigai rengdavo moksleiviams kelių dienų rekolekcijas, kurios baigdavosi velykine išpažintimi. [...] Be to, per Sekmines visi mokiniai organizuotai dalyvaudavo bendroje Vilniaus krašto lietuvių maldininkų procesijoje į Kryžiaus kelio Kalvariją (5 km už miesto). Kalvarijų lankymas buvo ne tik religinė priemonė, bet kartu lietuvių tautinio brandumo, organizuotumo demonstravimas. [...] Procesijai vadovaudavo mūsų – lietuvių parapijos klebonas

² M. Čibiras, M. Čibirienė, *Lyg sietu atsijota... atsiminimai*, Vilnius, 2007, p. 206.

Vytauto Didžiojo gimnazijos pastatas Šv. Pilypo (dabar Šermukšnių) g. 12. Čia gimnazija veikė nuo 1921 m. gruodžio iki 1931 m. rugsėjo. 1928 m.

Vytauto Didžiojo gimnazijos mokytoja Anelė Bukauskaitė-Suduikienė (stovi kairėje) ir gimnazijos raštvedys Vincas Budrevičius su mokiniais salėje. 1924 m. Fot. Jonas Demkus

K. Čibiras. Jam padėdavo dar keli kunigai. Čia turėdavo progos pasireikšti mūsų choras ir kiti balsingieji giesmininkai, giedodami per dieną šventas giesmes ir mūsų tautos himną.³ Apie tai, kaip gimnazijoje buvo priimta mokiniui bendrauti su mokytoju, kokie buvę abipusiai santykiai, savo atsiminimuose rašo buvusi jos mokinė, vėliau mokytoja Pranė Anusevičiūtė-Makariūnienė: „Kiekvieni mokslo metai prasidėdavo pamaldomis ir pamokslu bažnyčioje. Gimnazijoje mokytojų daug. Kreipdavomės į juos: „Ponas direktoriau“, „Ponas mokytojau“, „Ponia mokytoja“, „Panele mokytoja“. Mokytojo žodis buvo šventas. Su mokytoju nesiginčyta. Jis aiškino, užduodavo, klausinėdavo. Jis – mokė.“⁴

Gimnazijoje buvo mokoma lietuvių, lotynų, vokiečių, lenkų, rusų ir prancūzų kalbų, taip pat aritmetikos, algebros, geometrijos, trigonometrijos, kosmografijos, fizikos, chemijos, gamtos, senovės ir Lietuvos istorijos, mokslo apie Lenkiją (*Nauka o Polsce*), tikybos, logikos, psichologijos, dailės, piešimo, gimnastikos, dainavimo, rankdarbių ir higienos. Rusų ir prancūzų kalbos gimnazijoje buvo dėstomos vos porą metų. Lenkams užėmus Vilnių, nuo 1919 m. rudens priverstinai įvestos lenkų kalbos pamokos.

Pradėjusiai veikti Vytauto Didžiojo gimnazijai labai trūko lietuviškų vadovėlių. Tai sunkino mokinių mokymąsi ir mokytojų darbą, trukdė nuosekliai mokymosi eigai. Susidariusią padėtį taisyti ėmėsi gimnazijos mokytojai. Jų pastangomis per 1915–1925 m. laikotarpį buvo parengti ar išversti į lietuvių kalbą ir išleisti 45 įvairių dalykų vadovėliai. Šiame darbe mokytojams talkino Lietuvių mokslo draugija. Buvo sudaryta draugijos

³ Ibid., p. 208–209.

⁴ P. Makariūnienė, *Vilniuje ir Vilnius krašte 1915–1939 metais*, Vilnius: Voruta, 1999, p. 28.

Kunigas Kristupas Čibiras su Vytauto Didžiojo gimnazijos mokiniais. Apie 1930 m.
Fot. Leonardas Siemaszko

Būsimieji Vilniaus krašto švietimo ir kultūros darbuotojai. Pirmoje eilėje iš kairės: žurnalistas Silvestras Urbonavičius, trečias Pranas Žemaitis; antroje eilėje: kompozitorius ir chorvedys Julius Sinius, muziejininkas Juozas Maceika. 1932 m. Fotoateljė *Fortuna*

Vytauto Didžiojo gimnazijos XVII laidos abiturientai su direktoriumi Marcelinu Šikšniu ir mokytoju Stasiu Matjošaičiu. Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: Antanas Vaišnius, Mečislovas Rusakas, Marcelinas Šikšnys, Stasys Matjošaitis, Juozas Poškus, Petras Viščinis; antroje eilėje stovi: Antanas Blažys, Vladas Griciukas, penktas Petras Karacėjus, Kazys Marcinkevičius, Antanas Vengris, Jonas Kimštas; trečioje eilėje: Juozas Norkūnas, Petras Barkauskas, Pekorius, Petras Matkevičius, Zigmas Papinigis. 1933 m.

Vytauto Didžiojo gimnazijos XXI laidos abiturientai su direktoriumi Marcelinu Šikšniu.
1937 m. kovo 20 d.

Vytauto Didžiojo gimnazijos mokinės su direktoriumi Marcelinu Šikšniu (pirmoje eilėje trečias iš kairės) ir Lietuvos mokslo draugijos bibliotekininku Alfonsu Bielinu. Apie 1938 m. Fot. Szolomas Wajsbordas